

Розділ 1

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

УДК 336.1

**Т. Г. Васильців,
С. М. Лихолат, О. О. Гудзовата**

ФОРМУВАННЯ ГРОШОВО-КРЕДИТНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Продемонстровано високий рівень залежності та відображено аспекти негативного впливу на стан фінансової безпеки України функціонування її грошово-кредитної сфери. Визначено пріоритети державної політики формування грошово-кредитних інструментів забезпечення фінансової безпеки України на сучасному етапі функціонування її грошово-кредитної сфери та фінансової системи держави загалом.

Обґрунтовано пропозиції для органів державного управління щодо реалізації дієвих грошово-кредитних інструментів, спрямованих на зміцнення фінансової безпеки України.

Ключові слова: *фінансова безпека держави, грошово-кредитні інструменти, фінансова система.*

Постановка проблеми. Стан фінансової безпеки України на сучасному етапі розвитку держави не стабільний та характеризується істотними кризовими процесами, зокрема критичним зростанням зовнішнього, внутрішнього й загальнодержавного боргу, девальвацією національної валюти та обмеженістю резервів НБУ, високим рівнем тінізації економічних відносин та активізацією процесів виведення капіталу за кордон, посиленням залежності вітчизняного банківського сектора від зовнішнього капіталу.

Значною мірою ці недоліки обумовлені негативними аспектами функціонування грошово-кредитної сфери держави, позаяк недостатньо реалізуються базові функції з підтримки макроекономічної стабільності, економічного зростання та зміцнення конкурентоспроможності національної економіки.

За результатами інтегрального оцінювання рівня фінансової безпеки України встановлено, що найбільше до зміни інтегрального індексу фінансової безпеки України спричиняється саме грошово-кредитна безпека, яка безпосередньо впливає на макроекономічні процеси в країні, на рівень і темпи інфляції, стан фінансового та валютного ринків. Негативним є й те, що стан грошово-кредитної безпеки України погіршується. Зазначене актуалізує завдання формування і реалізації ефективних грошово-кредитних інструментів забезпечення фінансової безпеки України.

Стан дослідження. В сучасній профільній економічній літературі наводяться результати досліджень різних науковців щодо теоретико-прикладних засад функціонування грошово-кредитної сфери держави, концептуальних основ формування і забезпечення фінансової безпеки, методичних і прикладних підходів до державного регулювання в аналізованій сфері. Втім складний стан сучасного етапу соціально-економічного розвитку держави, послаблення ключових елементів її фінансової системи обумовлюють потребу застосування нестандартних інструментів до забезпечення фінансової безпеки.

Метою статті є обґрунтування дієвих і актуальних грошово-кредитних інструментів забезпечення фінансової безпеки України.

Виклад основних положень. Найбільш істотними викликами для фінансової безпеки України, спричиненими недоліками функціонування вітчизняної грошово-кредитної сфери, на сьогодні залишаються:

1. Нестабільність національної грошової одиниці та волатильні темпи інфляції. На кінець 2016 р. внаслідок скорочення доходів населення, зниження платоспроможного споживчого попиту через жорстку монетарну й фіскальну політику, а також зниження цін на світових продовольчих і сировинних ринках темпи зростання цін знизилися до 12,4 %, проте залишалися у фазі галопуючої інфляції. Тож інфляція в Україні впродовж минулих років мала переважно монетарний характер, зумовлений зростанням грошової маси на тлі скорочення виробництва та ВВП [1].

2. Незбалансована структура грошової пропозиції. У розвинутих країнах світу частка готівки в структурі грошової маси не перевищує 4–7%, натомість в Україні майже чверть грошової маси обертається поза банками і не контролюється вітчизняною банківською системою. А з 2008 року простежується постійне зростання цього показника. Така ситуація пояснюється зниженням рівня довіри населення до

сучасної банківської системи, критично високим рівнем інфляції в період політико-економічної кризи 2014–2016 рр., посиленням інфляційних очікувань, нерозвиненістю безготівкових розрахунків, що призвело до осідання готівки на руках у населення. Частка готівки у ВВП України у 2016 р. становила 13,1%, що перевищувало гранично прийнятне значення цього показника у понад 3,2 раза.

3. Критично високий рівень монетизації національної економіки та значна частка готівки в структурі грошової маси. У період 2010–2016 рр. темпи приросту грошової маси перевищували темпи приросту ВВП, що, з одного боку, призвело до підвищення рівня монетизації (з 43,9% у 2005 р. до 46,3% у 2016 р.), а з іншого – обумовило невпинне падіння купівельної спроможності грошей з 0,91 до 0,89. Слід також відзначити зниження швидкості обігу грошової маси з 2,3 у 2005 р. до 2,2 у 2016 р., що пов'язано з посиленням кризових явищ і зменшенням економічної активності суб'єктів реального сектора економіки в Україні. Це свідчить про наявність значних диспропорцій у розвитку вітчизняної грошово-кредитної системи, зокрема грошового обігу.

4. Зростання рівня доларизації грошового обігу. Дисбаланси грошового обігу в Україні узалежені також від незбалансованої структури грошової пропозиції, коли зростання грошової маси в обігу здійснюється за рахунок випуску коштів НБУ через фондний та валютний канали, канал рефінансування та викупу ОВДП під цінні папери уряду. Якщо ще у 2010 р. рівень доларизації становив 29,1%, то 2016-го підвищився до 36,2%, тобто на 7,1 в.п. За оцінками НБУ станом на кінець 2015 р. запаси готівкової іноземної валюти поза банками становили близько 84 млрд дол. США, що зіставне з річним ВВП України за 2015 р. Однак у грудні 2016-го внаслідок укріплення національної валюти зафіксовано скорочення обсягів готівкової валюти поза банками на 82 млн дол. США.

5. Неєфективний трансмісійний механізм грошово-кредитної політики. Зростання рівня доларизації та готівки в обігу поза банківською системою призводить до зниження ефективності трансмісійного механізму грошово-кредитної політики через недостатній зв'язок між монетарними заходами НБУ та динамікою розвитку фінансового ринку і реального сектора економіки. Крім того, високий рівень доларизації економіки є результатом неєфективного виконання національною грошовою одиницею своїх функцій, що спричиняє заміщення національної грошової одиниці іноземною та розбалансування грошово-кредитного ринку загалом.

6. Висока вартість банківського кредитування. Під впливом негативних політико-економічних процесів та посилення девальваційного тиску з початку 2014 р. облікова ставка НБУ послідовно підвищувалася з 9,5 до 30% у 2015 р. з метою забезпечення тривалої курсової стабільності та уповільнення темпів зростання цін. Окрім цього, політика «дорогих грошей» унеможливила валютні спекуляції на міжбанківському ринку.

7. Негативна динаміка залучених банками депозитів, скорочення кредитного портфеля банків та погіршення його якості. Впродовж 2010–2016 рр. у загальній структурі кредитів зафіксовано переважання частки кредитів, наданих суб'єктам господарювання, яка коливалася в межах 69,4–84,2%. Кредитування суб'єктів господарювання відбувалося зазвичай завдяки кредитам у національній валюті, які у 2010–2014 рр. зросли на 51,9%.

8. Натомість кредити в іноземній валюті за цей же період для суб'єктів господарювання зросли на 24,9%. Водночас унаслідок різкого вилучення банківських пасивів населенням банки обмежили кредитування та активізували дострокове стягнення кредитів. В умовах системного підвищення процентних ставок частка кредитів, наданих фізичним особам, зазнала спадних тенденцій – з 25,5% у 2010 р. до 18,6% у 2016-ому, що пов'язано з обмеженнями банківського продукту, здорожчанням його вартості та погіршенням структурних характеристик кредитування. Приміром, у 2016 р. банківськими установами було видано кредитів фізичним особам на загальну суму 157,4 млрд грн, а в 2010 р. – 186,5 млрд грн. Окрім того, значна кількість кредитів (близько 100 тис. договорів) не обліковується НБУ, оскільки вже була продана банківськими установами третім особам (колекторським, факторинговим та компаніям з управління активами та ін.) [2].

Зауважимо, що чинником посилення дефіциту кредитних ресурсів для позичальників реального сектора є перерозподіл тимчасово вільних коштів банків з кредитного портфеля у портфель боргових цінних паперів держави.

9. Збільшення частки іноземного капіталу в банківській системі. Негативною ознакою грошово-кредитної сфери в Україні є надмірний рівень доларизації кредитів і депозитів банків, що становить загрозу фінансовій, а через неї економічній безпеці держави, у разі значних девальваційних коливань національної валюти. Якщо у 2014 р. загальна сума кредитного портфеля банківської системи в іноземній

валюти становила близько 47 млрд дол. США, а рівень доларизації кредитів – 46,3%, то у 2016-ому кредитний портфель в іноземній валюті зріс до 49 млрд дол. США, а рівень доларизації кредитів – до 49,4%. Відповідно загальний обсяг депозитів в іноземній валюті, залучених у банківську систему у 2014 р., складав близько 31 млрд дол. США, у 2016 р. він зріс до 37 млрд дол. США, а рівень доларизації депозитів – до 46,3%.

Водночас негативною є й тенденція різкого збільшення частки іноземного капіталу в банківській системі, яка містить різноманітні ризики та загрози фінансовій безпеці України [3].

Починаючи з 2005 р., питома вага іноземного капіталу в статутному капіталі банків швидко зростала [4, с. 244]. Зауважимо, що найбільше примноження банківського капіталу іноземного походження у банківській системі України відбулося у період фінансово-економічної нестабільності 2015–2016 рр., зокрема, частка присутності іноземного капіталу в українській банківській системі зростає з 43,3% у 2015 р. до 53,6% – у 2016-ому за його оптимального значення для фінансової безпеки держави на рівні 20–25%, що свідчить про поступову втрату вітчизняними банками домінуючої позиції у банківській системі [5].

З огляду на окреслені виклики, пріоритетними напрямками вдосконалення грошово-кредитної політики в системі зміцнення фінансової безпеки України мають стати: розвиток вторинного ринку цінних паперів для підвищення ефективності механізму перерозподілу фінансових ресурсів у межах фінансової системи та в системі національного господарства; вдосконалення внутрішньої боргової політики держави у плані зменшення темпів інфляції та надлишкової грошової маси в обороті; збільшення пропозиції довгострокових кредитних та інвестиційних ресурсів за рахунок активнішого залучення в інвестиційну сферу потенціалу венчурних інвестиційних фондів; розвиток альтернативних банківським механізмів нагромадження та заощадження коштів громадянами завдяки «запуску» другого рівня обов'язкової та розвитку третього рівня добровільної накопичувальної пенсійної системи, вдосконалення страхування життя та колективного інвестування; підвищення ефективності державного регулювання фінансових інститутів для забезпечення стабільності їх функціонування та недопущення кризових явищ у їхній діяльності [6, с. 18].

З метою досягнення зазначених пріоритетів доцільно реалізувати такі грошово-кредитні інструменти:

– задля забезпечення розвитку вторинного ринку цінних паперів заради підвищення ефективності механізму перерозподілу фінансових ресурсів Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку потрібно продовжити роботу з розбудови інфраструктури вторинного ринку та посилення вимог до емітентів цінних паперів щодо вдосконалення проспектів емісій, процесу розкриття інформації, захисту прав інвесторів, аудиту фінансової звітності тощо. Реалізація цих заходів дасть змогу збільшити пропозицію якісних цінних паперів у біржовому обороті та забезпечити зростання довіри до них з боку інвесторів як до інструментів перерозподілу капіталу [7, с. 170–173];

– для зменшення темпів інфляції та надлишкової грошової маси в обороті Міністерству фінансів України доцільно розширити лінійку боргових цінних паперів за рахунок тих, що призначені для розміщення серед населення, передбачивши для них плаваючу процентну ставку залежно від рівня інфляції в країні та вищу ліквідність завдяки можливості дострокового погашення [8]; Національному банку України реалізувати заходи, спрямовані на усунення структурних диспропорцій фінансового ринку України і забезпечення розширення (диверсифікацію) шляхів перерозподілу капіталу як через банківський сектор, так і інші складові фінансового ринку (фондового, кредитного); щоквартально оприлюднювати інформацію про обсяги емісії за всіма складовими грошових агрегатів, які впливають на їх співвідношення та стан грошово-кредитної системи. Прозорість і публічність зменшить можливість застосування малоефективних екстенсивних інструментів грошово-кредитного регулювання [9, с. 154]. Нагальною є необхідність випуску державних довгострокових пенсійних облігацій з плаваючою процентною ставкою, призначених для розміщення серед недержавних пенсійних фондів, страхових компаній, інвестиційних фондів некваліфікованих інвесторів;

– задля розширення пропозиції довгострокових кредитних та інвестиційних ресурсів Верховній Раді України треба забезпечити прийняття спеціального законодавства, що регламентує діяльність венчурних інноваційних фондів як фінансових інститутів, які здатні скласти конкуренцію банкам у питаннях довгострокового кредитування та гарантувати пришвидшення інноваційного розвитку економіки [10, с.114]. Для таких фондів доцільно передбачити податкові пільги та інші організаційні преференції, що стимулюватиме їх розвиток в Україні. Державному агентству з інвестицій варто започаткувати практику проведення тендерів зі залучення капіталу венчурних фондів

до проектів розвитку пріоритетних галузей економіки та інноваційних розробок з державними гарантіями;

– заради розвитку альтернативних банківським механізмів нагромадження та заощадження коштів громадянами в рамках прийнятої пенсійної реформи Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України потрібно забезпечити розробку відповідної законодавчо-нормативної бази щодо впровадження другого рівня накопичувальної пенсійної системи [11]. Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, слід забезпечити розробку критеріїв відбору та ліцензійних умов діяльності недержавних пенсійних фондів, що забезпечуватимуть управління активами другого рівня накопичувальної пенсійної системи. З метою активізації участі громадян в альтернативних банківським механізмах нагромадження заощаджень на законодавчому рівні потрібна розробка додаткових фінансових та податкових стимулів, спрощення системи надання фінансових послуг учасникам колективних інвестицій, передбачення можливості надання державними банками учасникам НПФ та застрахованим особам за договорами страхування життя довгострокових пільгових кредитів за зниженими процентними ставками. Саморегульованим організаціям професійних учасників фінансового ринку доцільно розробити фінансово-освітні програми для підвищення фінансової грамотності громадян у питаннях колективних інвестицій та додаткового соціального забезпечення [12, с. 531];

– задля підвищення ефективності державного регулювання фінансових інститутів Національному банку України, Нацкомфінпослуг і Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку слід забезпечити повний перехід до ризик-орієнтованої моделі нагляду за фінансовими установами з метою недопущення кризових явищ і нестабільності в їхній діяльності [13, с.10]. Верховній Раді України треба розглянути питання з приводу доцільності об'єднання функцій нагляду і контролю за фінансовими інститутами в одному органі (скажімо, в НБУ або спеціально утвореному регуляторі фінансового сектора).

Висновки. Пріоритетними напрямками удосконалення грошово-кредитної політики в системі зміцнення фінансової безпеки України визнано: розвиток вторинного ринку цінних паперів для підвищення ефективності механізму перерозподілу фінансових ресурсів у межах фінансової системи та в системі національного господарства; вдосконалення внутрішньої боргової політики держави для зменшення темпів інфляції та надлишкової грошової маси в обороті; збільшення пропозиції довгострокових кредитних та інвестиційних ресурсів завдяки

більш активному залученню в інвестиційну сферу потенціалу венчурних інвестиційних фондів; розвиток альтернативних банківським механізмів нагромадження та заощадження коштів громадянами за рахунок «запуску» другого рівня обов'язкової та розвитку третього рівня добровільної накопичувальної пенсійної системи, вдосконалення страхування життя та колективного інвестування; підвищення ефективності державного регулювання фінансових інститутів для забезпечення стабільності їх функціонування та недопущення кризових явищ у їхній діяльності. Важливо аби наступні дослідження в цьому керунку стосувалися оцінювання наслідків державної політики в контексті зміни стану фінансової безпеки держави і її параметрів.

1. Аналіз ефективності монетарної політики Національного банку України. URL: https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2016/08/FEAO_Analysis-of-the-NBU-Monetary-Policy-Effectiveness_A5_03.pdf.

2. Проблемна заборгованість як чинник неплатоспроможності українських банків. URL: <http://elitfactoring.com.ua/Publication/Problemna-zaborgovanist-chinnik-neplatospromozhnosti-ukrayinskih-bankiv.aspx>.

3. Шляхи вирішення проблем, пов'язаних з високим рівнем присутності іноземного капіталу в банківській системі України. Аналітична записка. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/inozemn_kapital-cbb0a.pdf.

4. Аналітична доповідь до Щорічного послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». К.: НІСД, 2016. 688 с.

5. Fiscal Monitor: Acting Now, Acting Together. *International Monetary Fund, World Economic and Financial Surveys*. 2016. April. P. 87–88. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fm/2016/01/fmindex.htm>.

6. Лихолат С. М., Томаневич Л. М. та ін. Вплив державного боргу в Україні на розвиток малого бізнесу: кол. монографія / *Socio-economic problems of management: collective monograph*. Thorpe-Bowker®, Melbourne, Australia, 2015. 332 p.

7. Власюк О. С. Актуальні проблеми фінансової безпеки України в умовах посткризової трансформації: монографія. К.: НІСД, 2014. 432 с.

8. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60. URL: <http://zakon.nau.ua>

9. Сухоруков А. І., Мошенський С. З., Петрук О. М. Національна економічна безпека / за ред. А. І. Сухорукова. Житомир: ПП «Рута», 2010. 384 с.

10. Геєць В. М., Кизим М. О., Т. С. Клебанова, Черняк О. І. та ін. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / за ред. В. М. Геєця. Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. 239 с.

11. Харазішвілі Ю. М., Сухоруков А. І., Крупельницька Т. П. Щодо вдосконалення методології інтегрального оцінювання рівня еко-

номічної безпеки України. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1358>

12. Шевчук В. О. Платіжний баланс, економічне зростання і стабілізаційна політика: монографія. Львів: Кальварія, 2008. 734 с.

13. Баранецька О. В. Фіскальна безпека держави: концептуальні засади та шляхи забезпечення: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 21.04.01 «Економічна безпека держави (економічні науки)». К.: НІСД, 2014. 20 с.

Vasylytiv T. G., Lykholat S. M., Gudzovata O. O. Formation of monetary and financial instruments for ensuring financial security of Ukraine

It was established that the state of financial security of Ukraine at the present stage of development of the state is not stable and is characterized by significant crisis processes, in particular the critical growth of external, domestic and national debt, devaluation of the national currency and the limited reserves of the NBU, high level of shadowing of economic relations and activation of processes of capital withdrawal abroad., an increase in the dependence of the domestic banking sector on foreign capital.

To a large extent, these shortcomings are due to the negative aspects of the functioning of the monetary sphere of the state, where the basic functions for maintaining macroeconomic stability, economic growth and strengthening the competitiveness of the national economy are not sufficiently implemented.

According to the results of the integrated assessment of the level of financial security in Ukraine, it has been established that the most impact on the change of the integral index of Ukraine's financial security is made by monetary and security security, which directly affects macroeconomic processes in the country, the level and rates of inflation, the state of the financial and currency markets.

The priority directions of improvement of monetary policy in the system of strengthening of financial security of Ukraine is the development of the secondary market of securities to increase the efficiency of the mechanism of redistribution of financial resources within the financial system and in the system of national economy; improvement of the country's internal debt policy to reduce inflation and surplus money supply in circulation; increasing the supply of long-term credit and investment resources through more active investment in the potential of venture capital investment funds; development of alternative banking mechanisms for accumulation and savings of citizens by improving life insurance and collective investment; increase the efficiency of state regulation of financial institutions to ensure the stability of their functioning and prevent the occurrence of crisis phenomena in their activities.

Key words: financial security of the state, monetary instruments, financial system.

Стаття надійшла 23 травня 2018 р.